

ΑΡΧΑΙΟ ΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ

Πρακτικά της 3ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ - ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Β': ΧΑΝΙΑ – ΡΕΘΥΜΝΟ – ΛΑΣΙΘΙ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ – ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠ.ΠΟ.Α. – ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

*Πρακτικά της 3ης Συνάντησης
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ

ΤΟΜΟΣ Β'

ΧΑΝΙΑ – ΡΕΘΥΜΝΟ – ΛΑΣΙΘΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΡΕΘΥΜΝΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ 2015

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

*Πρακτικά της 3ης Συνάντησης,
Ρέθυμνο, 5-8 Δεκεμβρίου 2013*

ARCHAEOLOGICAL WORK IN CRETE 3

*Proceedings of the 3rd Meeting
Rethymnon, 5-8 December 2013*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
Παυλίνα Καραναστάση
Αναστασία Τζιγκουνάκη
Χριστίνα Τσιγωνάκη

EDITING
Pavlina Karanastasi
Anastasia Tzigounaki
Christina Tsigonaki

Τόμος Β' - Volume B
ISBN (vol.) : 978-618-82325-1-8
ISBN (set) : 978-618-82325-0-1

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ, ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ & ΕΚΔΟΣΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ
Νικολέττα Πύρρου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ & ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ
Κωστής Ψυχογιός (k.pezanos@gmail.com)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ
Κωνσταντίνος Ανδρώνης
(constantinos.alpha@gmail.com)

ΕΚΤΥΠΩΣΗ & ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ Α.Ε. - Γραφικές Τέχνες
Μουρνιές Χανίων, ΤΚ 73300
(taloskass@otenet.gr)

Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΤΟΥ Β' ΤΟΜΟΥ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΘΗΚΕ
ΑΠΟ ΤΟ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ ΙΩΑΝΝΑΣ ΣΦΑΚΙΑΝΑΚΗ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

- © 2015 Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης,
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού - Εφορεία Αρχαιοτήτων Ρεθύμνου,
και οι συγγραφείς
- © 2015 Faculty of Letters Publications, University of Crete,
Ministry of Culture and Sports - Ephorate of Antiquities of Rethymnon,
and the contributors
e-mail: dean@phl.uoc.gr
<http://www.phl.uoc.gr>

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ – CONTENTS

ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ – ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ – ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ <i>Προλογικό σημείωμα</i>	15
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – LIST OF CONTRIBUTORS	17
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS	24

1. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΧΑΝΙΩΝ – REGIONAL UNIT OF CHANIA

Προϊστορική περίοδος – Prehistoric Era

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΚΟΠΑΚΑ & ΕΥΘΥΜΗΣ ΘΕΟΥ <i>Νεολιθικά από τη Γαύδο</i>	31
<i>Neolithic from Gavdos</i>	48
ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑΔΑΚΗ <i>Ένας θαλαμοειδής λαξευτός τάφος από την ΥΜ ΙΙΙ Νεκρόπολη των Χανίων. Η περίπτωση μιας ΥΜ ΙΙΙΓ ταφής – Πρώτη ανακοίνωση</i>	49
<i>A chamber tomb from the LM III cemetery of Chania. The case of a late LM III C burial – Preliminary report</i>	58

Γεωμετρική έως και ρωμαϊκή περίοδος – Geometric to Roman Era

ΕΥΘΥΜΙΑ ΚΑΤΑΚΗ <i>Εθνικό Στάδιο Χανίων: Δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα 2011-2012</i>	59
<i>National Stadium of Chania: Trial excavation 2011-2012</i>	69
ΧΡΥΣΗ ΜΠΟΥΡΜΠΟΥ <i>Η μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού από τη δοκιμαστική τομή στο νότιο τμήμα του Εθνικού Σταδίου Χανίων: Μια πρώτη προσέγγιση</i>	71
<i>The study of the human skeletal remains excavated from the south trench at the National Stadium of Chania: A first approach</i>	76

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΣΙΓΚΟΥ

<i>Ανασκαφή στην Κυδωνία των ιστορικών χρόνων</i>	77
<i>Excavation in Kydonia of the Historical times</i>	86

ΣΟΦΙΑ ΠΡΕΒΕ

<i>Ανασκαφή στη Νεκρόπολη της αρχαίας Κυδωνίας</i>	87
<i>Excavation in the Cemetery of ancient Kydonia</i>	96

**ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ, ΒΑΝΝΑ ΝΙΝΙΟΥ-ΚΙΝΔΕΛΗ,
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΜΠΙΝΑΚΗ, ΛΟΥΚΙΑ ΦΛΕΒΑΡΗ, ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ,
ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, ΔΩΡΑ ΜΑΓΓΑΝΑ, ΑΜΑΛΙΑ ΜΠΟΥΝΤΡΟΓΙΑΝΝΗ,
ΑΛΕΞΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ & ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΛΙΓΓΕΡΙΑΟΥ**

<i>Ανάδειξη της κύριας εισόδου της Απτέρας</i>	97
<i>The revelation of the main gate of Aptera</i>	102

**ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ, ΒΑΝΝΑ ΝΙΝΙΟΥ-ΚΙΝΔΕΛΗ,
ΛΟΥΚΙΑ ΦΛΕΒΑΡΗ, ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ, ΝΙΚΟΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ,
ΑΝΝΑ ΒΑΣΙΛΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΔΗΜΟΣ,
ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΑ ΛΥΤΡΑ,
ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΝΕΛΛΑΚΗΣ & ΑΜΑΛΙΑ ΜΠΟΥΝΤΡΟΓΙΑΝΝΗ**

<i>Οι πρώτες εργασίες για την αποκατάσταση του αρχαίου θεάτρου της Απτέρας</i>	103
<i>Initial works on the restoration of the ancient theatre of Aptera</i>	108

ΛΟΥΚΙΑ ΦΛΕΒΑΡΗ

<i>Μήτρες μολυβδιδών και μολυβδίδες από την κύρια είσοδο της Απτέρας</i>	109
<i>Sling moulds and lead slingshots from the main entrance of Aptera</i>	114

ΜΑΡΙΑ ΣΚΟΡΔΟΥ

<i>Θέση Σγούρνες Άνω Κουνουπίτσας Κισάμου: Νέα αρχαιολογική θέση. Μια πρώτη προσέγγιση ενός άγνωστου νεκροταφείου των ιστορικών χρόνων</i>	115
<i>Sgournes - Ano Kounoupitsa, Kisamos: New archaeological site. Approach to an unknown cemetery of Historical times</i>	126

ΕΛΠΙΔΑ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

<i>Πρόσφατα ευρήματα στο λιμάνι της αρχαίας Φαλάσαρνας</i>	127
<i>Recent finds from the harbor of ancient Phalasarna</i>	134

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗ & ΔΗΜΗΤΡΑ ΓΟΥΛΑ

- Ανασκαφικές έρευνες και αποτελέσματα
στο πλαίσιο του έργου «Στερέωση - ανάκτηση
επιλεγμένων πύργων των ελληνιστικών τειχών
της αρχαίας Πολυρρήνιας ν. Χανίων»* 135
*Archaeological research conducted during the recovery
of two selected towers and Hellenistic fortification walls
of the city of Polyrrhenia in Western Crete* 145

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΟΣ

- Στερέωση - ανάκτηση επιλεγμένων πύργων
των ελληνιστικών τειχών της αρχαίας Πολυρρήνιας
ν. Χανίων* 147
*Consolidation and completion of selected towers
at the Hellenistic fortification of Polyrrhenia, Chania* 154

ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΑΤΕΡΑΚΗΣ

- Σωστική ανασκαφή οικοπέδου Σαμπάκη-Ανδρέου
στο Καστέλι Κισάμου (2007-2013)* 155
Rescue excavations at Sampsakis-Andreou plot, Kisamos 163

Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος - Byzantine to Modern Era

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΑΪΛΗΣ

- Νεότερα στοιχεία για τον ναό της Μεταμόρφωσης
στα Μεσκλά Κυδωνίας* 165
*New evidence concerning the church
of the Transfiguration of Christ at Meskla* 175

ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΨΑΡΑΚΗΣ

- Αποκατάσταση του ναού της Παναγίας Μυρτιδιώτισσας
στα Τζεβρεμιανά Καντάνου και παρουσίαση
του τοιχογραφικού διακόσμου* 177
*Restoration of the church of Panagia Myrtidiotissa
(Our Lady of the Myrtles) in Tzevremiana of Kandanos,
Chania, and presentation of the wall paintings* 186

ΕΛΕΝΗ ΜΑΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ & ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΟΥΡΜΠΑΚΗΣ

- Συντήρηση και αποκατάσταση των ναών Αγίου Νέστορα
και Αγίου Δημητρίου στο Κατοχώρι Κεραμειών
του νομού Χανίων: Προκαταρκτική έκθεση* 187
*Conservation and restoration of the churches of St Nestor
and St Dimitrios in the village of Katochori in the Keramia
region of Chania: A preliminary report* 194

ΝΕΚΤΑΡΙΑ ΧΕΤΖΟΓΙΑΝΝΑΚΗ & ΜΙΧΑΗΛ ΜΑΡΚΟΥΛΑΚΗΣ

- Οι εργασίες αποκατάστασης της βενετικής έπαυλης
και του βενετικού ελαιοτριβείου στο Καρύδι,
δ. δ. Βάμου, ν. Χανίων* 195
*Restoration of the Venetian villa and the Venetian oil press
of Karydi Vamos, Chania* 200

ΓΙΑΝΝΗΣ ΦΑΝΤΑΚΗΣ

- Ο επιπρομαχώνας της Αγίας Αικατερίνης
των βενετικών οχυρώσεων Χανίων και η χρήση του
κατά τη διάρκεια των πολεμικών συγκρούσεων του 17ου αιώνα* 201
*The St Caterina's "cavalier" of the Venetian fortifications
of Chania and its use during the 17th century war conflicts* 211

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΖΙΓΚΟΥΝΑΚΗ & ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΦΩΤΑΚΗΣ

- Συντήρηση και αποκατάσταση της Ιεράς Μονής
Χρυσοσκαλίτισσας, δ. δ. Βάθης, δήμου Κισάμου Χανίων* 213
*Conservation and restoration of the Chrysoskalitissa
Monastery, Municipality of Kisamos* 220

**Μουσεία & Εκπαιδευτικά Προγράμματα
- Museums & Educational Programs**

ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ & ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΖΑΝΑΚΑΚΗ

- Μουσειολογική μελέτη - Α' φάση
νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Χανίων* 221
*The Museological Essay - A' phase
of the new Archaeological Museum of Chania* 230

Θέματα συντήρησης - Conservation Issues

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ & ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΜΑΝΤΗ

- «Κάν' το όπως ο Βιτρούβιος»: Η χρήση υδρόφοβων επιχρισμάτων
σε κατασκευές διαχείρισης ύδατος. Πρώτα αποτελέσματα
του χημικού προσδιορισμού των επιφανειών κονιάματος
σε δεξαμενές και λουτήρες από την αρχαία Πολυρρήνια
και τη Φαλάσαρνα* 231
*"Do it like Vitruvius": The use of hydrophobic coatings
on mortars in Antiquity. First results
from Polyrrhenia and Falasarna* 237

ΘΕΑΝΩ ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ

- Συντήρηση ανασκαφικών ευρημάτων κατά την περίοδο 2011-2013
στα εργαστήρια της 28ης Ε.Β.Α. στα Χανιά* 239

<i>The conservation works of archaeological finds in the 28th Ephorate of Byzantine Antiquities</i>	246
ΙΣΑΒΕΛΛΑ ΒΟΥΡΟΥ	
<i>Τα χειρόγραφα εκκλησιαστικά βιβλία της μονής Αγίας Τριάδος Τζαγκαρόλων και η προληπτική συντήρησή τους</i>	247
<i>The religious book manuscripts of the monastery of Agia Triada Tzagarolon and their preventive conservation</i>	251
ΠΙΠΙΝΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ & ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΗ	
<i>Διαπιστώσεις σχετικά με τη Φωσφίνη κατά την απεντόμωση του τέμπλου του ναού Αγίου Γεωργίου Αφράτων Κισάμου</i>	253
<i>Remarks on the use of Phosphine for deworming the iconostasis of the church of St George at Afrata, Kisamos</i>	256
ΠΙΠΙΝΑ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ & ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΠΑΤΑΚΗ	
<i>Εργασίες συντήρησης στα ξυλόγλυπτα του ναού των Εισοδίων της Θεοτόκου (Τριμάρτυρη - Μητροπολιτικός ναός της πόλης των Χανίων)</i>	257
<i>Conservation of the woodwork of the Cathedral of Chania</i>	262
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΣΓΟΥΡΑΚΗ	
<i>Συντήρηση γραπτού τέμπλου 19ου αιώνα από τον ναό του Αγίου Αντωνίου Ροδωπού Κισάμου</i>	263
<i>Restoration of a painted iconostasis of the 19th century</i>	267

2. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΡΕΘΥΜΝΟΥ – REGIONAL UNIT OF RETHYMNON

Προϊστορική περίοδος – Prehistoric Era

THOMAS STRASSER, ELENİ PANAGOPOULOU, PANAYIOTIS KARKANAS, †CHAD DIGREGORIO, MIRIAM CLINTON, NICHOLAS THOMPSON, ΕΡΑΜΙΝΟΝΔΑΣ ΚΑΡΡΑΝΟΣ & SARAH MURRAY	
<i>The excavation at Mesolithic Damnoni in the Agios Vassilios Region: A new chronological/cultural period on Crete</i>	271
<i>Η μεσολιθική ανασκαφή στο Δαμνόνι, στην Επαρχία Αγίου Βασιλείου Ρεθύμνου: Μια νέα χρονολογική/ πολιτιστική περίοδος στην Κρήτη</i>	280
ΜΑΡΙΑ ΠΑΤΕΡΑΚΗ	
<i>Μια θέση των ΜΜ χρόνων στο Κρυονέρι Μυλοποτάμου</i>	281
<i>A MM site at Kryoneri of Mylopotamos</i>	288

ΙΡΙΣ ΤΖΑΧΙΑΗ & ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

- Ενεπίγραφες μαρτυρίες από το ιερό κορυφής του Βρύσινα* 289
Epigraphical testimonies from Vrysinas peak sanctuary 298

ΜΑΡΙΑ ΚΡΙΑΡΑΚΗ

- Ενδείξεις μελισσοκομίας στο ιερό κορυφής του Βρύσινα* 299
Evidence of apiculture on the Vrysinas peak sanctuary 304

ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΚΑΙΡΑΝΟΣ

- Ενδείξεις κατοίκησης κατά τη μινωική περίοδο
 στο Άδελε Ρεθύμνου: Τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα* 305
*Indications of habitation in the Minoan period at Adele,
 Rethymnon: The new archaeological data* 321

ΝΟΤΑ ΚΑΡΑΜΑΛΙΚΗ

- «Τελετουργικές» αποθέσεις της ΥΜ ΙΙΙΓ περιόδου
 από την Αγία Ειρήνη Ρεθύμνου* 323
“Ritual” LM IIIC pits from Aghia Eirini, Rethymnon 338

**ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΚΟΝΤΑΞΗ, ΕΛΕΝΗ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΡΑΜΠΕΛΑ
 & ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ**

- Αξιοποίηση και ανάπτυξη του σπηλαίου «Ιδαίον Άντρον»
 και του περιβάλλοντος αυτό χώρου* 339
*Promotion and development of the “Idaion Andron” cave
 and its surroundings* 342

Κλασική έως και ρωμαϊκή περίοδος – Classical to Roman Era

ΝΙΚΗ ΤΣΑΤΣΑΚΗ & ΛΟΥΚΙΑ ΦΛΕΒΑΡΗ

- Σωστική αρχαιολογική έρευνα στο Σφακάκι Παγκαλοχωρίου,
 δήμου Ρεθύμνου* 343
Rescue excavation at Sfakaki, Municipality of Rethymnon 352

Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος – Byzantine to Modern Era

ΜΑΡΙΤΑ ΒΑΣΙΛΑΚΗ & ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΠΥΡΡΟΥ

- Αρχαιολογική έρευνα και εργασίες αποκατάστασης
 στον ναό του Αγίου Δημητρίου στον Άγιο Δημήτριο Ρεθύμνου* 353
*Excavation and restoration of the church of Agios Demetrios
 at Agios Demetrios, Rethymnon* 364

ΠΕΤΡΟΥΛΑ ΒΑΡΘΑΛΙΤΟΥ

- Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού της Παναγίας Κεράς*

<i>στο Αμάρι Ρεθύμνου. Παρατηρήσεις για τη μνημειακή ζωγραφική στη δυτική Κρήτη στα τέλη του 13ου αιώνα</i>	365
<i>The wall paintings of the church Panagia Kera in Amari, Rethymnon. Remarks on the monumental painting in Western Crete in the late 13th century</i>	377
ΒΑΛΙΑ ΑΓΓΕΛΑΚΗ	
<i>Παρατηρήσεις στην παράσταση της Δευτέρας Παρουσίας στον ναό της Γέννησης της Παναγίας στον Μέρωνα Αμαρίου Ρεθύμνου</i>	379
<i>Observations on the depiction of the Last Judgment in the church of the Nativity of the Virgin in Meronas, Amari</i>	389
ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ	
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ	
<i>Οι ανασκαφές του Πανεπιστημίου Κρήτης στην Ακρόπολη της Ελεύθερνας (Τομέας II, Κεντρικός)</i>	391
<i>The excavations of the University of Crete on the Acropolis of Eleutherna (Sector II, Central)</i>	406
ΑΜΑΛΙΑ ΑΒΡΑΜΙΔΟΥ	
<i>Μια πρώτη ματιά στην ελληνιστική κεραμική από το Τετράκογχο στην Ακρόπολη της Ελεύθερνας (Πυργί)</i>	407
<i>Preliminary report on the Hellenistic pottery from the Tetraconch on the Acropolis of Eleutherna (Pyrgi)</i>	415
ΠΑΥΛΙΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗ	
<i>Νέα στοιχεία για τη ρωμαϊκή Ελεύθερνα</i>	417
<i>New evidence about Roman Eleutherna</i>	428
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΣΙΓΩΝΑΚΗ & ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΓΙΑΓΚΑΚΗ	
<i>Οι αρχαιολογικές έρευνες του Τομέα II στις Δεξαμενές της Ελεύθερνας και η μαρτυρία της κεραμικής</i>	429
<i>The archaeological researches of the Sector II in the Cisterns of Eleutherna and the ceramic evidence</i>	448
ΑΜΑΛΙΑ ΤΡΟΥΛΛΙΝΟΥ	
<i>Η συντήρηση των χάλκινων ευρημάτων από την ανασκαφή του Τομέα II στην αρχαία Ελεύθερνα</i>	449
<i>The conservation of copper finds from the excavation of Sector II in ancient Eleutherna</i>	454

**Μουσεία & Εκπαιδευτικά Προγράμματα
- Museums & Educational Programs**

ΕΙΡΗΝΗ ΓΑΒΡΙΛΑΚΗ, ΕΥΑ ΤΕΓΟΥ,

ΠΕΤΡΟΥΛΑ ΒΑΡΘΑΛΙΤΟΥ & ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΦΙΛΙΠΤΑΚΗ

*Η μουσειολογική μελέτη του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Ρεθύμνου
και η μελέτη προσωρινής μεταστέγασης του υφισταμένου
στο καθολικό του Αγίου Φραγκίσκου* 455

*The new exhibition of the Archaeological Museum of Rethymnon
and its temporary relocation to St Francis' church* 465

ΜΑΤΙΝΑ ΑΡΒΑΝΙΤΗ

Εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Τα μνημεία της πόλης μας» 467

Educational program "The monuments of our town" 472

3. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ – REGIONAL UNIT OF LASITHI

Προϊστορική περίοδος – Prehistoric Era

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ & ΧΡΥΣΑ ΣΟΦΙΑΝΟΥ

*Χωροταξία οικισμών στη μετάβαση
από τη Νεολιθική στην Εποχή του Χαλκού:*

Τα αποτελέσματα της επιφανειακής έρευνας στη Σκοπή Σητείας 475

Settlement patterns in the Neolithic to Early Bronze Age transition:

Results of the surface survey at Skopi, Siteia 487

MAUD DEVOLDER

Νέα έρευνα στα Magasins Dessenne των Μαλίων 489

New discoveries at the Magasins Dessenne at Malia 494

ZAMPINE ΜΠΕΚΜΑΝ

Εξημερώνοντας τα κρητικά όρη στη μέση Εποχή του Χαλκού:

Η μινωική διαμόρφωση του τοπίου 495

στην περιοχή του Αγίου Νικολάου

Domesticating mountains in Middle Bronze Age Crete:

Minoan agricultural landscaping in the Agios Nikolaos region 509

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ

Χοιρόμανδρες Ζάκρου: ο Βορειοδυτικός Τομέας 511

Choiromandres, Zakros: the Northwest Sector 523

EMMANOUELA APOSTOLAKI

*Urban household arrangement and the local neighborhood
in LM I Crete* 525

*Η διάταξη των νοικοκυριών στον αστικό ιστό
και η κλίμακα της γειτονιάς στην YM I Κρήτη* 537

ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΡΙΓΚΑ

*Μια νέα ματιά στα κεραμικά ευρήματα παλαιάς ανασκαφής
στον λόφο των Γουρνιών. Τα εισηγμένα YM IA ρυτά
των Γουρνιών στο Ακρωτήρι Θήρας* 539

*A fresh look at the ceramic finds of an old excavation
on the Gournia hill. The imported LM IA Gournia rhytons
at Akrotiri (Thera)* 548

CARL KNAPPETT, ALEXANDRA LIVARDA & NICOLETTA MOMIGLIANO

*Palaikastro (Siteia) 2013: Preliminary report
on the first excavation season* 549

*Παλαϊκάστρο (Σητείας) 2013: Προκαταρκτική παρουσίαση
της πρώτης ανασκαφικής περιόδου* 558

DAVID W. RUPP & METAXIA TSIPOPOULOU

*The hybrid pottery kiln at LM IIIC Halasmenos
(Monastiraki - Ierapetra)* 559

*Ο υβριδικού τύπου YM IIIΓ κλίβανος στον Χαλασμένο
Μοναστηρακίου Ιεράπετρας* 570

Appendix by

STEFANIA CHLOUVERAKI

Conservation of the floor of the LM IIIC kiln of Halasmenos 571

ΧΡΥΣΑ ΣΟΦΙΑΝΟΥ & ΝΙΚΟΣ ΘΑΝΟΣ

*Η επιφανειακή έρευνα στο Κάβο Πλάκος,
περιοχή Παλαϊκάστρου δήμου Σητείας* 577

The surface survey at Kavo Plakos, near Palaikastro 584

Βυζαντινή έως και νεότερη περίοδος – Byzantine to Modern Era

ΜΑΡΙΑ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ

*Ένας αμφορέας της όψιμης πρωτοβυζαντινής περιόδου
από την Ιτανο* 585

An amphora type from Early Byzantine Itanos 593

ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΤΗΦΟΡΗ

Ο ναός του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου στην Κριτσά Μεραμπέλου 595

<i>Agios Ioannis Prodromos - St John the Baptist church at Kritsa of Merabello</i>	606
ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΟΣΧΟΒΗ	
<i>Ο ναός του Αφέντη Χριστού στην Κριτσά. Προκαταρκτικές παρατηρήσεις για την αρχιτεκτονική και τον τοιχογραφικό διάκοσμο</i>	607
<i>The church of the Lord Christ (Afendis Christos) at Kritsa. Preliminary observations on the architecture and frescoes</i>	618
ΔΑΦΝΗ ΧΡΟΝΑΚΗ	
<i>Ο ναός της Παναγίας Κουμπελίνας στο Χουμεριάκω. Εργασίες αποκατάστασης</i>	619
<i>Restoration of Panagia Koubelina church at Choumeriako, Merabello, Lasithi</i>	633
ΜΑΡΙΑ ΜΑΡΗ & ΝΑΤΑΛΙΑ ΜΑΡΝΕΛΛΟΥ	
<i>Αποκατάσταση ιερού ναού Αγίου Μάμαντος στον Σταυρό - Καπίστρι Ιεράπετρας</i>	635
<i>Restoration of the church of St Mamas in Stavros - Kapistri, Ierapetra</i>	648
ΓΕΩΡΓΙΑ ΜΟΣΧΟΒΗ	
<i>Το έργο ανάδειξης, προστασίας και λειτουργίας της νησίδας Σπιναλόγκας, 2011-2013</i>	649
<i>Protection and development of the Spinalonga islet, 2011-2013</i>	660
ΕΥΑΝΘΙΑ ΣΑΛΙΑΚΑ	
<i>Παίζοντας στον χρόνο. Παιχνίδια στρατηγικής και δεξιότηχίας στη Σπιναλόγκα</i>	661
<i>Games in time. Board games of strategy and skill at Spinalonga</i>	669
ΕΛΕΟΝΩΡΑ ΣΕΜΕΛΙΔΟΥ, ΕΛΕΝΑ ΚΡΑΝΙΩΤΗ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΝΑΘΕΝΑ, CATRIONA PICKARD, KAYLEIGH MacKINNON, LAURA GAMBARO & ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΙΧΑΛΟΔΗΜΗΤΡΑΚΗΣ	
<i>Ανακατασκευή διαίτας του πληθυσμού από ένα βενετικό νεκροταφείο στον Άγιο Γεώργιο του Οροπεδίου Λασιθίου</i>	671
<i>Reconstructing the diet of a burial group found in a Venetian cemetery at the Lasithi Plateau</i>	677

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης είναι πλέον θεσμός. Ένας θεσμός, ο οποίος στις σημερινές εξαιρετικά δύσκολες και αντίξοες συνθήκες έχει τη δύναμη να δημιουργεί ελπίδες και προσδοκίες. Η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των συμμετεχόντων στην τρίτη συνάντηση το 2013 το αποδεικνύει πέρα από κάθε αμφιβολία.

Ο μεγάλος αριθμός των ανακοινώσεων (περισσότερες από 120) προκάλεσε νέες ανάγκες, αλλά και προκλήσεις, κυρίως επειδή η δημοσίευση των δύο πλέον τόμων του *ΑΕΚ 3* έγινε με πολύ λιγότερα οικονομικά μέσα. Οι συγγραφείς έδειξαν συνέπεια και υπομονή, όλοι όσοι συνέβαλαν στην έκδοση αφοσίωση, επιμονή και αυταπάρνηση. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά.

Για την επιτυχή ολοκλήρωση της έκδοσης καθοριστική υπήρξε η συμβολή της συναδέλφου Νικολέττας Πύρρου, η οποία είχε μεταξύ άλλων επωμισθεί το χρονοβόρο έργο της επικοινωνίας με τους συγγραφείς και τον συντονισμό σε όλα τα στάδια του στησίματος της έντυπης μορφής των πρακτικών. Χωρίς την πολύτιμη εμπειρία της και τον χρόνο που αφιέρωσε τίποτα δεν θα είχε ολοκληρωθεί εγκαίρως. Για όλα αυτά την ευχαριστούμε από καρδιάς. Θερμές ευχαριστίες οφείλουμε και στη συνάδελφο Πετρούλα Βαρθαλίτου για την πάσης φύσεως υποστήριξη και τη βοήθεια που μας παρείχε, καθώς και στον Κωστή Ψυχογιό, υπεύθυνο για τη φιλολογική επιμέλεια και τη σελιδοποίηση, κυρίως για την αντοχή και ευελιξία, αλλά και για τη συνέπεια που επέδειξε στη διαρκή μάχη με τις προθεσμίες.

Κατά την επιμέλεια των πρακτικών καταβλήθηκε προσπάθεια να υπάρξει εκτός των άλλων και σχετική ομοιομορφία στην ορολογία, καθώς και στη χρήση φιλολογικών και ορθογραφικών κανόνων, στόχος ο οποίος δεν επετεύχθη τελείως. Προκειμένου ωστόσο να δημοσιοποιηθούν έγκαιρα τα αποτελέσματα των πρόσφατων αρχαιολογικών ερευνών, αξία στην οποία άλλωστε στηρίζεται ο θεσμός του Αρχαιολογικού Έργου Κρήτης, επιλέξαμε να προχωρήσουμε χωρίς άλλη καθυστέρηση στην εκτύπωση, αποδεχόμενες τις εκφρασμένες διαφοροποιήσεις των συγγραφέων σε ζητήματα επιστημολογικά (λ.χ. ονομασία περιόδων) ή και φιλολογικά.

Τεχνικοί και πρακτικοί λόγοι οδήγησαν στην απόφαση οι ανακοινώσεις να χωριστούν σε δύο τόμους, έναν πρώτο, ο οποίος περιλαμβάνει τις γενικού χαρακτήρα ομιλίες και το έργο που συντελέστηκε στην περιφερειακή ενότητα Ηρακλείου, και έναν δεύτερο, στον οποίο παρουσιάζεται το έργο στις περιφερειακές ενότητες Χανίων, Ρεθύμνου και Λασιθίου.

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Το κόστος για τη φιλολογική επιμέλεια και τον τυπογραφικό σχεδιασμό των δύο τόμων, καθώς και για την εκτύπωση του Α' τόμου, ανέλαβε το Υπουργείο Πολιτισμού, ενώ το κόστος για την εκτύπωση του Β' τόμου η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης με χρηματοδότηση από το Κληροδότημα Ιωάννης Σφακιανάκης, χάρη στη θετική εισήγηση της κοσμήτορος, καθηγήτριας Λουκίας Αθανασάκη, και της Επιτροπής Εκδόσεων της Φιλοσοφικής Σχολής. Εκφράζουμε και από αυτή τη θέση τις θερμές ευχαριστίες μας, διότι χωρίς την οικονομική υποστήριξη των δύο φορέων δεν θα είχε σταθεί δυνατή η έκδοση των πρακτικών.

Κλείνουμε με την ευχή η τέταρτη συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στην Κρήτη να γίνει κάτω από ευνοϊκότερες συνθήκες, κυρίως για τους νέους αρχαιολόγους, αρχιτέκτονες και συντηρητές, οι οποίοι, συχνά πλέον σε καθεστώς υποαπασχόλησης και ανεργίας, υφίστανται πιο έντονα τις συνέπειες της κρίσης, αλλά και για τους πιο ώριμους, οι οποίοι δεν έχουν απολέσει την όρεξη για έρευνα και δημιουργία και, πάνω απ' όλα, την αγάπη για τις αρχαιότητες.

Οι επιμελήτριες των πρακτικών

Παυλίνα Καραναστάση Αναστασία Τζιγκουνάκη Χριστίνα Τσιγωνάκη

Ρέθυμνο, Νοέμβριος 2015

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – LIST OF CONTRIBUTORS

Αβραμίδου Αμαλία

Λέκτορας Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και
Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
aavrami@bscc.duth.gr

Αγγελάκη Βάλια

Αρχαιολόγος
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
aggelakivalia@hotmail.com

Ανδρουλάκη Θεανώ

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
theano.and@gmail.com

Αποστολάκη Ερμανουέλα

Δρ. Αρχαιολογίας
Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου
eapostolaki@arch.uoa.gr

Αρβανίτη Ματίνα

Αρχαιολόγος, Γραφείο Προγραμ-
ματικής Σύμβασης Παλιάς Πόλης
Ρεθύμνου, Δήμος Ρεθύμνης
matinarv@yahoo.gr

Βαρθαλίου Πετρούλα

Αρχαιολόγος, επί τιμή
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
varthalitou@gmail.com

Βασιλάκη Μαρίτα

Πολιτικός Μηχανικός
ΕΦ.Α. Ρεθύμνου (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
efareth@culture.gr

Βασιλακοπούλου Άννα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α)
nna.vassilakopoulou1@gmail.com

Βοκοτόπουλος Λεωνίδας

Δρ. Αρχαιολογίας
Ερευνητικό Πρόγραμμα
«Μινωικοί Δρόμοι»
leonvok@gmail.com

Βούρου Ισαβέλλα

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
v.isabelle75@gmail.com

Γαβριλάκη Ειρήνη

Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Ρεθύμνου
(πρ. Τμημ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α)
eigavrilaki@yahoo.gr

Γεωργακόπουλος Κώστας

Δρ. Αρχαιολογίας
Παν/μίου Liverpool
(πρ. ΚΓ' Ε.Π.Κ.Α.)
kgeorgakopoulos@yahoo.com

Γιαγκάκη Αναστασία

Ερευνήτρια Β' βαθμίδας
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών, Τομέας
Βυζαντινών Ερευνών,
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
yangaki@eie.gr

Γούλα Δήμητρα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
demetera_ton@yahoo.gr

Γραμματικάκη Αλεξία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
gramalexia@yahoo.gr

Δημητριάδου Πιπίνα

ΤΕ Συντηρήτρια Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Χανίων
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
pipina_dim@hotmail.com

Θάνος Νίκος

Αρχαιολόγος
nikdialinas@hotmail.com

Θέου Ευθύμης

Υποψήφιος Διδάκτωρ
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Κρήτης
efthimis80@hotmail.com

Κανελλάκης Ανδρέας

Τοπογράφος Μηχανικός
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
akanellakis@gmail.com

Καπράνος Επαμεινώνδας

Αρχαιολόγος, ΕΦ.Α. Ρεθύμνου
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
ep.kapranos@hotmail.com

Καραδήμος Γιώργος

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
georgkaradimos@yahoo.gr

Καραμαλίκη Νότα

Αρχαιολόγος, ΕΦ.Α. Ρεθύμνου
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
pkaramaliki@culture.gr

Καρανασάση Παυλίνα

Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας

Φιλοσοφική Σχολή

Πανεπιστημίου Κρήτης
karanastasi@uoc.gr

Καραπατάκη Αγγελική

ΔΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
akarapataki@yahoo.com

Καρκάνας Παναγιώτης

Δρ. Γεωαρχαιολογίας
Malcolm H. Wiener Laboratory for
Archaeological Science, ASCSA
tkarkanass@ascsa.edu

Κατάκη Ευθυμία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
ekataki@culture.gr

Κατηφόρη Μαριάννα

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
mariannakatifori@yahoo.gr

Κονταξή Χρυσάνθη

Αρχαιολόγος, Μ.Σc.
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας (πρ. Ε.Π.Σ.Ν.Ε.)
ckontaksi@culture.gr

Κοντογιάννη Βασιλική

ΠΕ Συντηρήτρια
Υποψήφια δρ.
Πανεπιστημίου του Cardiff
kontogiannivicki@gmail.com

Κόπακα Κατερίνα

Καθηγήτρια
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστημίου Κρήτης
kopaka@uoc.gr

Κρανιώτη Έλενα

Δρ. Ιατροδικαστικής, Λέκτορας
Ιατροδικαστικής Ανθρωπολογίας
Παν/μίου Εδιμβούργου
elena.kranioti@ed.ac.uk

Κριαράκη Μαρία

Αρχαιολόγος
Πανεπιστήμιο Κρήτης
kriarakimar@yahoo.gr

Κρίγκα Δημήτρα

Δρ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Διδάσκουσα στο πρόγραμμα
Ακαδημία Πλάτωνος - Η Πολιτεία
και ο Πολίτης (Ε.Κ.Π.Α.)
mimikriga@gmail.com

Λιγγερίδου Χρυσούλα

Τοπογράφος Μηχανικός
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
ligeridou@yahoo.gr

Λύτρα Τριανταφυλλιά

Αρχιτέκτων Μηχανικός
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
filinali@gmail.com

Μαγγανά Δώρα

Αρχιτέκτων Μηχανικός
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
th.manganas@gmail.com

Μαΐλης Θανάσης

Δρ. Βυζαντινής Αρχαιολογίας
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
mailis_th@yahoo.com

Μαντή Παναγιώτα

Lecturer in Heritage Science,
Dept. of Archaeology and
Conservation, Cardiff University
mantip@cardiff.ac.uk

Μαραγκουδάκη Ελένη

Δρ. Αρχαιολογίας
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
emaragoudaki@yahoo.com

Μαρκουλάκης Μιχαήλ

Πολιτικός Μηχανικός
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
mmarkoulakis@culture.gr

Μαρή Μαρία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ηρακλείου (πρ. 13η Ε.Β.Α.)
mariamari17@yahoo.gr

Μαρκουλάκη Σταυρούλα

Αρχαιολόγος επί τιμή
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
smarkoulaki@culture.gr

Μαρνέλλου Ναταλία

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)

Μικαλοδημητράκης Μανώλης

Καθηγητής Ιατρικής Παν/μίου
Κρήτης, Πρόεδρος Βαλκανικής
Ακαδημίας Ιατροδικαστικών
Επιστημών
michalom2@gmail.com

Μοσχόβη Γεωργία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Λασιθίου (πρ. 13η Ε.Β.Α.)
moschovi@yahoo.gr

Μπέκμαν Ζαμπίνε

Δρ. Αρχαιολογίας
Πανεπιστημίου Κρήτης
sabine7@otenet.gr

Μπινάκη Κωνσταντίνα

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
binaki_kon@hotmail.com

Μπουντρογιάννη Αμαλία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
chania.amalia@gmail.com

Μπούρμπου Χρυσή

Δρ. Βιοαρχαιολογίας
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
chryssab@gmail.com

Μπουρμπάκης Κωνσταντίνος

Πολιτικός Μηχανικός
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
k.bourmpakis@teemail.gr

Νάθενα Δέσποινα

Ιατροδικαστής Πανεπιστημιακού
Γενικού Νοσοκομείου Ηρακλείου
Υποψήφια δρ. Παν/μίου Κρήτης
dnathena@yahoo.gr

Νινιού-Κινδελή Βάννα

Αρχαιολόγος, επί τιμή
Διευθύντρια Ανασκαφών Αιπτέρας
(πρ. αν. Διευθ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
vannaniniou@gmail.com

Ξανθοπούλου Μαρία

Επικουρη Καθηγήτρια
Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και
Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών
xanthopm@uop.gr

Παναγοπούλου-Καράμπελα Ελένη

Δρ. Αρχαιολογίας
Προϊσταμένη Τμήματος της Εφορείας
Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας
(πρ. Διευθ. ΕΦ.Π.Σ.Ν.Ε.)
elenipapanagopoulou@yahoo.com

Παπαδάτος Γιάννης

Επικουρος Καθηγητής
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
grapadat@arch.uoa.gr

Παπαδοπούλου Ελένη

Δρ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Διευθύντρια ΕΦ.Α. Χανίων
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
epapadopoulou@culture.gr

Πατεράκη Μαρία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ρεθύμνου (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
maryp_pat@hotmail.com

Πατεράκης Νεκτάριος

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
nekpaterakis@yahoo.gr

Πρέβε Σοφία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
spreve@culture.gr

Πρωτοπαπαδάκη Ευτυχία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
eprotopapadaki@culture.gr

Πύρρου Νικολέττα

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Ρεθύμνου (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
npirrou@culture.gr

Σάλιακα Ευανθία

Αρχαιολόγος
(πρ. 13η Ε.Β.Α.)
esaliaka@yahoo.gr

Σγουράκη Χρυσούλα

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ.ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
ch.sgouraki@gmail.com

Σεμελίδου Ελεονώρα

Αρχαιολόγος, Υποψήφια δρ.
Παν/μίου Vrije Άμστερνταμ
(πρ. 13η Ε.Β.Α. - ΚΔ' Ε.Π.Κ.Α.)
eleonoraliverpool@hotmail.com

Σκόρδου Μαρία

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
maskor1@yahoo.gr

Σοφιανού Χρύσα

Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη ΕΦ.Α. Λασιθίου
(πρ. Προϊστ. ΚΔ' Ε.Π.Κ.Α.)
chrsofianou@gmail.com

Τέγου Ευανθία

Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος
ΕΦ.Α. Χανίων
(πρ. Τμημ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
etegou@otenet.gr

Τζανακάκη Κατερίνα

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
kjanakakis@gmail.com

Τζαχίλη Ίρις

Ομότιμη Καθηγήτρια
Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστημίου Κρήτης
tzachili@uoc.gr

Τζιγκουνάκη Αναστασία

Αρχαιολόγος

Διευθύντρια ΕΦ.Α. Ρεθύμνου
(πρ. Διευθ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.
και αν. Διευθ. 28ης Ε.Β.Α.)
atzigounaki@culture.gr

Τρουλλινού Αμαλία

ΤΕ Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
amalia.troullinou@yahoo.gr

Τσατσάκη Νίκη

Δρ. Κλασικής Αρχαιολογίας
ΕΦ.Α. Ρεθύμνου (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
ntsatsaki@yahoo.gr

Τσιγκου Αγγελική

Αρχαιολόγος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
atsigkou@culture.gr

Τσιγωνάκη Χριστίνα

Λέκτορας Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Πανεπιστημίου Κρήτης
tsigonaki@uoc.gr

Τσιμποπούλου Μεταξία

Δρ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας
Επίτιμη Διευθύντρια ΥΠ.ΠΟ.Α.
mtsipopoulou@yahoo.gr

Φαντάκης Γιάννης

Αρχαιολόγος
Ε.Ε. Ανάδειξης Οχυρωματικών
Έργων Κρήτης
fantakis@students.phl.uoc.gr

Φιολιτάκη Αναστασία

Δρ. Κλασικής Αρχαιολογίας
ΕΦ.Α. Ρεθύμνου (πρ. 28η Ε.Β.Α.)
afiolitaki@culture.gr

Φιωτάκης Χαράλαμπος

Πολιτικός Μηχανικός
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
c.fiotakis@gmail.com

Φλεβάρη Λουκία

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
loukiaflevari@hotmail.com

Χατζηδάκη Ελένη

Πολιτικός Μηχανικός
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
elmavrom@hol.gr

Χατζηδάκη Ελπίδα

Δρ. Αρχαιολογίας
πρ. Προϊσταμένη Εφορείας
Εναλίων Αρχαιοτήτων
Διευθύντρια ανασκαφής Φαλάσαρνας
hadjidaki@gmail.com

Χατζηδάκης Νικόλαος

Αρχιτέκτων Μηχανικός
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
nxatzi@yahoo.com

Χατζηθεοδώρου Θεόδωρος

Αγρ. Τοπογράφος
Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας (πρ. ΕΦ.Π.Σ.Ν.Ε.)
tchatzitheodorou@culture.gr

Χετζογιαννάκη Νεκταρία

Αρχαιολόγος
(πρ. 28η Ε.Β.Α.)
nchetzogiannaki@culture.gr

Χλουβεράκη Στεφάνια

Δρ. Συντήρησης Αρχαιοτήτων
& Έργων Τέχνης
Επικεφαλής Εργαστηρίου Συντήρησης
W.D.E. Coulson
INSTAP Κέντρο Μελέτης
Ανατολικής Κρήτης
schlouveraki@gmail.com

Χριστοδουλάκος Γιάννης

Αρχιτέκτων Μηχανικός
Προϊστάμενος Τμήματος
ΕΦ.Α. Χανίων (πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
ichristodoulakos@culture.gr

Χρονάκη Δάφνη

Αρχιτέκτων Μηχανικός
ΕΦ.Α. Λασιθίου (πρ. 13η Ε.Β.Α.)
daphnechronaki@gmail.com

Χρυσανθακοπούλου Ειρήνη

Αρχαιολόγος
(πρ. ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α.)
rena_chrisan@yahoo.com

Ψαράκης Κωνσταντίνος

Αρχαιολόγος
Δήμος Χανίων
Γραφείο Προγραμματικής Σύμβασης
Παλιάς Πόλης Χανίων
(πρ. αποσπ. 28η Ε.Β.Α.)
psarakis.konstantinos@gmail.com

Clinton Miriam

Assistant Professor
Department of Art & Art History
Rhodes College

Devolder Maud

Archaeologist, Dr.
Humboldt Research Fellow
(Topoi-FU Berlin)
Chercheuse associée AEGIS-
UCLouvain
<https://topoi.academia.edu/MaudDevolder>

†DiGregorio Chad

Department of Archaeology
Boston University

Gambaro Laura

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια
Ιατροδικαστικής Ανθρωπολογίας

του Παν/μίου Bournemouth
Εργαστήριο Ιατροδικαστικών
Επιστημών Πανεπιστημίου Κρήτης
laura.gambaro@gmx.ch

Knappett Carl

Professor
Art Department
University of Toronto
carl.knappett@utoronto.ca

Livarda Alexandra

Assistant Professor
Faculty of Arts
University of Nottingham
alexandra.livarda@nottingham.ac.uk

Mackinnon Kayleigh

Archaeologist
Edinburgh Unit for
Forensic Anthropology
School of History Classics
and Archaeology
University of Edinburgh

Momigliano Nicoletta

Reader in Aegean Prehistory
Director, Institute of Greece, Rome,
and the Classical Tradition
University of Bristol
n.momigliano@bristol.ac.uk

Murray Sarah

Assistant Professor of Classics
and Religious Studies
University of Nebraska-Lincoln
smurray9@unl.edu

Pickard Catriona

Lecturer, Archaeological Science
Edinburgh Unit for Forensic
Anthropology, School of History,
Classics and Archaeology
University of Edinburgh
Catriona.Pickard@ed.ac.uk

Rupp David W.

Director of the
Canadian Institute in Greece
drupp@cig-icg.gr

Strasser Thomas

Professor
Department of Art and Art History
Providence College
tstrasse@providence.edu

Thompson Nicholas

Department of Prehistory and
Early History, Friedrich-Alexander
University of Erlangen-Nürnberg
nikothomps@yahoo.com

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

1. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΣΕΙΡΕΣ - ΛΕΞΙΚΑ JOURNALS - SERIES - DICTIONARIES

<i>AAA</i>	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
<i>ABME</i>	Αρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος
<i>ΑΔ (AD)</i>	Αρχαιολογικόν Δελτίον
<i>AE</i>	Αρχαιολογική Εφημερίς
<i>AEMΘ</i>	Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη
<i>ΔΧΑΕ</i>	Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς Εταιρείας
<i>ΕΕΒΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
<i>ΕΕΚΣ</i>	Επετηρίς Εταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν
<i>ΕΕΦΣΠΑ</i>	Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Αθηνῶν
<i>ΕΕΦΣΠΘ</i>	Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
<i>Έργον</i>	Έργον τῆς ἐν Αθήναις Αρχαιολογικῆς Εταιρείας
<i>ΚρητΧρον</i>	Κρητικά Χρονικά
<i>NXK</i>	Νέα Χριστιανική Κρήτη
<i>ΠΑΕ</i>	Πρακτικά τῆς ἐν Αθήναις Αρχαιολογικῆς Εταιρείας
<i>AEA</i>	Aegean Archaeology
<i>AJA</i>	American Journal of Archaeology
<i>AJS</i>	American Journal of Science
<i>AM</i>	Athenische Mitteilungen
<i>AntTard</i>	Antiquité Tardive
<i>AR</i>	Archaeological Reports
<i>ASAtene</i>	Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente
<i>BAR-IS</i>	British Archaeological Reports - International Series
<i>BCH</i>	Bulletin de Correspondence Hellénique
<i>BdA</i>	Bollettino d'Arte
<i>BICS</i>	Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
<i>BSA</i>	Annual of the British School at Athens
<i>BZ</i>	Byzantinische Zeitschrift
<i>CA</i>	Cahiers Archéologiques
<i>CahBalk</i>	Cahiers Balkaniques
<i>CAJ</i>	Cambridge Archaeological Journal
<i>DOP</i>	Dumbarton Oaks Papers
<i>GJI</i>	Geophysical Journal International

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ – ABBREVIATIONS

<i>JAS</i>	Journal of Archaeological Science
<i>JdI</i>	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
<i>JEa</i>	Journal of Egyptian Archaeology
<i>JFA</i>	Journal of Field Archaeology
<i>JHS</i>	Journal of Hellenic Studies
<i>JMA</i>	Journal of Mediterranean Archaeology
<i>JÖB</i>	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
<i>JSaH</i>	Journal of the Society of Architectural Historians
<i>LANX</i>	Rivista della Scuola di Specializzazione in Archeologia – Università degli Studi di Milano
<i>MAA</i>	Mediterranean Archaeology & Archaeometry
<i>Minos</i>	Minos, Revista de filologia egea
<i>MonAnt</i>	Monumenti Antichi
<i>ODB</i>	The Oxford Dictionary of Byzantium
<i>OpAth</i>	Opuscula Atheniensia
<i>RA</i>	Revue Archéologique
<i>RAC</i>	Reallexikon für Antike und Christentum
<i>RbK</i>	Reallexikon zur byzantinischen Kunst
<i>RendLinc</i>	Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti
<i>SkrAth</i>	Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)
<i>SEG</i>	Supplementum Epigraphicum Graecum
<i>SIMA</i>	Studies in Mediterranean Archaeology
<i>SMEA</i>	Studi Micenei ed Egeo-Anatolici
<i>ZPE</i>	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

2. ΣΥΝΕΔΡΙΑ – CONFERENCES

ΑΕΚ, 1 :

Μ. Ανδριανάκης & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2010. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1. Πρακτικά της 1ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 28-30 Νοεμβρίου 2008*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας & ΥΠ.ΠΟ.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΑΕΚ, 2 :

Μ. Ανδριανάκης, Π. Βαρθαλίτου & Ι. Τζαχίλη (επιμ.), 2012. *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 2. Πρακτικά της 2ης Συνάντησης. Ρέθυμνο, 26-28 Νοεμβρίου 2010*. Πανεπιστήμιο Κρήτης - Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΥΠ.ΠΟ.Τ. - 28η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων & Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κρητολογικών Σπουδών. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.

Γ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Γ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1971. Αθήνα: Υπουργείον Πολιτισμού και Επιστημών, 1973-1975.

Δ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 29 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1976. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Κρήτης, 1980-1981.

Ε' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Άγιος Νικόλαος, 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 1985.

ΣΤ' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1986. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 1990-1991.

Ζ' Κρητολογικό = 7th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο 1991. Ρέθυμνο: Δήμος Ρεθύμνης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, Ιερά Μητρόπολις Ρεθύμνης και Αυλοποτάμου, 1995 [= ΝΧΚ, τχ. 11-14] = *Proceedings of the 7th International Cretological Congress, Rethymnon 1991*. Rethymnon: Municipality of Rethymnon, Association on Historical and Folklore Studies in Rethymnon, Holy Metropolis of Rethymnon and Avlopotamos, 1995.*

Η' Κρητολογικό :

Πεπραγμένα του Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2000.

Θ' Κρητολογικό = 9th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, 2004-2006 = *Proceedings of the 9th International Cretological Congress, Elounda, 1-6 October 2001*. Heraklion: Society of Cretan Historical Studies, 2004-2006.*

Ι' Κρητολογικό = 10th Cretological Congress :

*Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Χανιά, 1-8 Οκτωβρίου 2006. Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 2010-2011 = *Proceedings of the 10th International Cretological Congress, Chania, 1-8 October 2006*. Chania: "Chrysostomos" Literary Society, 2010-2011.*

ΙΑ' Κρητολογικό = 11th Cretological Congress :

Πεπραγμένα του ΙΑ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Ρέθυμνο, 21-27 Οκτωβρίου 2011. Ρέθυμνο: Ιστορική Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, υπό έκδοση

= *Proceedings of the 11th International Cretological Congress, Rethymnon, 21-27 October 2011*. Rethymnon: Association on Historical & Folklore Studies in Rethymnon, forthcoming.

Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα :

Ε. Γαβριλάκη & Γ. Ζ. Τζιφόπουλος (επιμ.), *Ο Μυλοπόταμος από την Αρχαιότητα ως Σήμερα. Περιβάλλον, Αρχαιολογία, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνιολογία, Πάνορμο, 24-30 Οκτωβρίου 2003. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*. Τόμ. Ι: *Εγκύκλιοι, συμμετέχοντες, περιλήψεις, βιβλιογραφία*. Τόμ. ΙΙ: *Αρχαίοι Χρόνοι*. Τόμ. ΙΙΙ: *Αρχαίοι Χρόνοι, Ιδαίο Άντρο*. Τόμ. ΙV: *Ελεύθερνα, Αξός*. Τόμ. V: *Βυζαντινοί Χρόνοι*. Τόμ. VI: *Βενετοκρατία, Τουρκοκρατία*. Τόμ. VII: *Νεότεροι Χρόνοι: Περιβάλλον, Ιστορία, Κοινωνιολογία*. Τόμ. VIII: *Νεότεροι Χρόνοι: Λαϊκός Πολιτισμός*. [Τόμ. ΙX:] *Αρχαίοι και Βυζαντινοί χρόνοι*. Ρέθυμνο: Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Ρεθύμνης, 2006.

Ariadne's Threads :

A. L. D'Agata, J. Moody & E. Williams (eds), 2005. *Ariadne's Threads: Connections between Crete and the Greek Mainland in Late Minoan III (LM IIIA2 to LM IIIC)*. *Proceedings of the International Workshop held at Athens (Scuola Archeologica Italiana, 5-6 April 2003)*. Tripodes 3. Atene: Scuola Archeologica Italiana di Atene.

Creta romana e protobizantina :

M. Livadioti & I. Simiakaki (a cura di), 2004. *Creta romana e protobizantina: atti del congresso internazionale. Iraklion, 23-30 settembre 2000*. Padova: Bottega d'Erasmus.

Identità, etnicità :

G. G. Rizza (ed.), 2011. *Identità culturale, etnicità, processi di trasformazione a Creta fra Dark Age e Arcaismo*, *Atti del Convegno di Studi "Per i cento anni dello scavo di Priniàs 1906-2006"*, Atene, 9-12 novembre 2006. Catania: Consiglio Nazionale delle Ricerche e Università di Catania.

The Function of the "Minoan villa" :

R. Hägg (ed.), 1997. *The function of the "Minoan villa": proceedings of the eighth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 6-8 June 1992*. SkrAth Series in 4°, 46. Stockholm: Svenska Institutet i Athen; Jönsered. Sweden: Distributor, Paul Åströms förlag.

Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit :

W. D. Niemeier, O. Pilz & I. Kaiser (eds), *Kreta in der geometrischen und archaischen Zeit: Akten des Internationalen Kolloquiums am Deutschen Archäologischen Institut, Abteilung Athen, 27.-29. Januar 2006*. Athenaia 2. München: Hirmer.

Late Minoan III Pottery: Chronology and Terminology :

E. Hallager & B. P. Hallager (eds), 1997. *Late Minoan III Pottery: Chronology and Terminology. Acts of a Meeting held at the Danish Institute at Athens, August 12-14, 1994*. Monographs of the Danish Institute at Athens, 1. Athens: Danish Institute at Athens.

LM IB Pottery, Relative Chronology and Regional Differences :

T. M. Brogan & E. Hallager (eds), 2011. *LM IB pottery, relative chronology and regional differences: Acts of a workshop held at the Danish Institute at Athens in collaboration with the INSTAP Study Center for East Crete, 27-29 June 2007*. Monographs of the Danish Institute at Athens 11, 1-2. Athens: Danish Institute at Athens.

LRCW 2 :

M. Bonifay & J.-C. Tréglia (eds), 2007. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry*, I-II. BAR-IS 1662. Oxford: Archaeopress.

LRCW 3 :

S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci & G. Guiducci (eds), 2010. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. Comparison between Western and Eastern Mediterranean*, I-II. BAR-IS 2185. Oxford: Archaeopress.

LRCW 4 :

N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou & V. Kilikoglou (eds), 2014. *Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry. The Mediterranean: a market without frontiers*, I-II. BAR-IS 2616. Oxford: Archaeopress.

3. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΚΘΕΣΗΣ – EXHIBITION CATALOGUE

Ελεύθερνα. Πόλη - Ακρόπολη - Νεκρόπολη :

Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), 2004. *Ελεύθερνα. Πόλη - Ακρόπολη - Νεκρόπολη. Κατάλογος Έκθεσης στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης του Ιδρύματος Ν. Π. Γουλανδρή, Μέγαρο Σταθάτου*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΚΕ' Ε.Π.Κ.Α. – Πανεπιστήμιο Κρήτης – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

REGIONAL UNIT OF LASITHI

ΝΕΑ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΑ MAGASINS DESSENNE ΤΩΝ ΜΑΛΙΩΝ*

MAUD DEVOLDER

Το 1960, κατά τη διάρκεια της ανασκαφής της δυτικής αυλής στον ανακτορικό χώρο των Μαλιών, ο André Dessenne έφερε στο φως ένα παλαιοανακτορικό κτήριο (Daux 1961). Ο αρχαιολόγος ανακάλυψε μια σειρά δωματίων με θρανία από αμμούδα καλυμμένα από επίχρισμα, δίπλα στα οποία υπήρχε αυλάκι, προφανώς για τη συλλογή υγρών, όπως φαίνεται από την ύπαρξη πύθων. Αρκετοί πίθοι βρίσκονταν ακόμα δίπλα στα προαναφερόμενα θρανία και φυσικά ο συσχετισμός με τις παλαιοανακτορικές αποθήκες στην ανατολική πτέρυγα του ανακτόρου είναι αναπόφευκτος. Σε σχέση με αυτή την αποκάλυψη, και μετά τον θάνατο του ανασκαφέα το 1963, το συγκρότημα ονομάστηκε Magasins Dessenne. Παρά το ενδιαφέρον της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής για το κτήριο και τη σημασία των ευρημάτων, η ανασκαφή στο σημείο δεν συνεχίστηκε. Ο πρόωρος θάνατος του A. Dessenne έπαιξε ρόλο στην εγκατάλειψη του σχεδίου ανασκαφής, αλλά κύρια αιτία ήταν η ανακάλυψη της εντυπωσιακής παλαιοανακτορικής συνοικίας Μι λίγα χρόνια αργότερα. Έτσι, τα Magasins Dessenne ξεχάστηκαν με το πέρασμα του χρόνου. Τα ερείπια καλύφθηκαν για να προστατευθούν τα δάπεδα με το επίχρισμα, και η δημοσίευσή τους περιορίστηκε σε κάποιες προκαταρκτικές αναφορές και μόνο μερικά από τα ευρήματα συμπεριλήφθηκαν στη δημοσίευση του Henri van Effenterre για τα Μάλια (van Effenterre 1980, 197-200).

Την άνοιξη του 2012 καθώς και την άνοιξη του 2013 πραγματοποιήθηκαν εργασίες και καθαρισμοί των Magasins Dessenne (Devolder, Déderix & Fadin, υπό έκδοση). Στόχος των εργασιών αυτών ήταν να ολοκληρωθεί, σ' έναν πρώτο βαθμό, η δημοσίευση του συγκροτήματος, όπως επίσης και να γίνει κατανοητή η αρχιτεκτονική συνέχεια αυτού, ώστε τα Magasins Dessenne να ενταχθούν στο ευρύτερο πολεοδομικό σχέδιο της μινωικής πόλης των Μαλιών. Το κτήριο, με τα έως τώρα δεδομένα, αποτελείται από περίπου τριάντα δωμάτια ή χώρους (εικ. 1). Γνωστά είναι μόνο τα βόρεια και τα ανατολικά όρια του κτηρίου. Τα νότια και δυτικά όρια βρίσκονται πίσω από την περιφραγή του αρχαιολογικού χώρου. Το κτήριο φαίνεται να εγκαταλείφθηκε μετά από μια καταστροφή κατά τη MM IIB, γεγονός που σηματοδοτεί τη γενική καταστροφή την οποία υπέστησαν τα Μάλια στο τέλος της παλαιοανακτορικής περιόδου.

Ο René Treuil θεώρησε ότι το μνημείο ήταν δύο διαφορετικές οικίες, που χωρίζονταν από έναν κεντρικό διάδρομο (Treuil 1999), εκ των οποίων η πρώτη οικία βρισκόταν στα ανατολικά και ήταν αρχαιότερη της οικίας στα δυτικά. Μετά τον καθαρισμό του χώρου και αφού σχεδιάσαμε και μελετήσαμε την αρχιτεκτονική των δύο οικιών καταλήξαμε σ' ένα διαφορετικό συμπέρασμα. Θεωρούμε ότι μια

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και τα Ιδρύματα INSTAP και F.R.S.-FNRS για την υποστήριξή τους, τους καθηγητές Alexandre Farnoux και Jan Driessen για τη βοήθεια και τις συμβουλές τους, όπως επίσης και τους Sylviane Déderix, Lionel Fadin, Ilaria Caloi και Κυριάκο Παπαχρυσάνθου για τη βοήθειά τους στην επεξεργασία των δεδομένων και τις διορθώσεις στο κείμενο.

Εικ. 1: Σχέδιο των Magasins Dessenne το 2012, κατά τους Devolder & Fadin.

πρώτη κατασκευή υπήρχε στα δυτικά η οποία αργότερα επεκτάθηκε στο βόρειο-ανατολικό τμήμα με μια σειρά αποθηκευτικών χώρων, οι οποίοι προστέθηκαν στην αρχική οικιακή μονάδα. Αυτή η υπόθεση υποστηρίζεται από τα υλικά δόμησης, τους συνδέσμους στην τοικοδομία και την τεχνική κατασκευής του κτηρίου.

Καταρχάς το τοπικό υλικό κατασκευής, η αποκαλούμενη αμμούδα, που εξορύσσεται στα γειτνιάζοντα λατομεία των Μαλίων, φαίνεται ότι χρησιμοποιείται μόνο στο δυτικό τμήμα του κτηρίου. Στο ανατολικό τμήμα παρατηρείται η ύπαρξή της μόνο σε μορφή μικρών λίθων, λίγων στον αριθμό, ίσως αποτέλεσμα κάποιας επίκωσης. Συνεχίζοντας, η αρχική κατασκευή εμφανίζει μια ιδιαίτερη τεχνική δόμησης, η οποία δεν παρουσιάζεται στις μεταγενέστερες προσθήκες στα ανατολικά. Μεγάλοι ορθογώνιοι λίθοι αμμουδόπετρας είναι τοποθετημένοι σε σημαντικά, σχεδόν στρατηγικά, σημεία του κτηρίου, σε γωνίες και σε σημεία διέλευσης, καθώς και σε σημεία που εντοπίζονται απέναντι από κίονες ή πεσσούς του κεντρικού διαδρόμου (εικ. 2 και 3). Ανάμεσα σε αυτούς τους μεγάλους λίθους

Εικ. 2 : Άποψη του κεντρικού διαδρόμου 2 ύστερα από τις ανασκαφές του 1960.

Εικ. 3 : Άποψη της ανατολικής πλευράς του διαδρόμου 2, το 2012.

Εικ. 4 : Η κυρία είσοδος στην ανατολική πρόσοψη των Magasins Dessenne.

υπάρχουν μικρότεροι, καθώς και άλλοι από κυανή-φαιά σιδερόπετρα. Φαίνεται ότι οι μεγάλοι λίθοι αμμούδας, οι οποίοι αποτελούν μέρος του ανατολικού τοίχου του διαδρόμου 2, υποστήριζαν ξύλινα στοιχεία. Κάθε ένα από αυτά τα ξύλινα στοιχεία εδραζόταν σε μία ξύλινη στήλη ή πεσό, η οποία ήταν τοποθετημένη σε κάθε μία από τις βάσεις από σιδερόπετρα που βρίσκονται στη μέση του διαδρόμου. Τα ξύλινα στοιχεία αυτά δημιουργούσαν ένα πλαίσιο το οποίο στήριζε κάποιου είδους εξώστη που θα κάλυπτε το ανατολικό μισό του διαδρόμου. Μικροί λίθοι αμμούδας, μερικώς καλυμμένοι με επίχρισμα, βρέθηκαν στη μέση του χώρου από τον A. Dessenne και θα μπορούσαν να αποτελούν το άκρο του εξώστη αυτού. Δεν γνωρίζουμε την όψη του τοίχου με τους λίθους αμμούδας και τα ξύλινα στοιχεία, αλλά μικροί λίθοι τοποθετημένοι στην ακρολιθιά μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα ξύλινα στοιχεία ήταν κρυμμένα εντός λιθοδομής, η οποία αργότερα επικαλύφτηκε με επίχρισμα.

Η βόρεια πρόσοψη του κτίσματος χαρακτηρίζεται από μεγάλες τετραγωνικές πλάκες από σιδερόπετρα. Μια σειρά από εσοχές φαίνονται στη βόρεια και την ανατολική πρόσοψη του κτηρίου και οι γωνίες χαρακτηρίζονται από ορθογώνιους λίθους αμμούδας. Σ' αυτή την πρώτη φάση, το κτήριο παρουσιάζει τέσσερις εισόδους. Η πρώτη εσοχή στη βόρεια πρόσοψη του κτηρίου παρέχει πρόσβαση στον μεγάλο διάδρομο (2). Ένα δεύτερο άνοιγμα εντοπίζεται αμέσως στα ανατολικά αυτού, σε μια δεύτερη εσοχή της βόρειας πρόσοψης. Το άνοιγμα αυτό οδηγεί σε έναν στενό διάδρομο που εξυπηρετούσε τα δωμάτια 6 και 5, που μάλλον ήταν μικρές αποθήκες. Ένα τρίτο άνοιγμα υπήρχε στην ανατολική πρόσοψη του κτηρίου (εικ. 4). Ενδεχομένως να πρόκειται για την κύρια πρόσβαση. Είναι φαρδιά και κτισμένη με προσοχή. Η είσοδος περικλείεται από ορθογώνιους λίθους αμμούδας

και το κατώφλι της, που αποτελείται από μικρούς λίθους, είναι καλυμμένο με κονίαμα. Αυτή η είσοδος βρίσκεται στην εσοχή που φαίνεται στην πρόσοψη. Μια βάση κίονα εντοπίστηκε ακριβώς στα νοτιοανατολικά αυτής της εισόδου. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή η βάση εντοπίζεται στον ίδιο άξονα με έναν ορθογώνιο λίθο αμμούδας της θύρας, αλλά και στην προέκταση ενός άλλου λίθου που βρίσκεται σε μια εσοχή της πρόσοψης (εικ. 5). Ενδεχομένως αυτή η βάση να υποστήριζε έναν εξώστη. Όμοια

Εικ. 5 : Ο χώρος έξω από την κυρία είσοδο, με πιθανό εξώστη, πεσμένες πλάκες και βάση κίονα.

στοιχεία με την κατασκευή που κάλυπτε τον διάδρομο 2 (ορθογώνιοι λίθοι με επίχρισμα) εντοπίστηκαν και εδώ. Ενδεχομένως λοιπόν να μιλάμε για μια συνέχεια αυτού του χώρου σε όροφο. Μια τέταρτη είσοδος βρέθηκε στη βορειοδυτική πλευρά του κτηρίου προς το δωμάτιο 19. Οι τέσσερις εισοδοί στην πρόσοψη του κτηρίου παρείχαν προφανώς πρόσβαση στο σύνολο των δωματίων. Μια σειρά από δωμάτια φαίνεται να έχουν προστεθεί αργότερα στον χώρο στα βορειοανατολικά. Δεν παρουσιάζουν καμία συνέχεια όσον αφορά τον τρόπο δόμησης της δυτικής πτέρυγας. Τα δωμάτια 7 έως 16 χαρακτηρίζονται από διαφορετικούς τρόπους κατασκευής. Παρατηρούμε την έντονη απουσία της αμμούδας, η οποία αντικαθίσταται από σιδερόπετρα. Τα μόνα στοιχεία αμμούδας που υπάρχουν στον χώρο είναι κάποιοι μικροί και ακανόνιστοι λίθοι, καθώς και μια διπλή γούρνα ενσωματωμένη στον ανατολικό τοίχο του δωματίου 14. Πρόκειται προφανώς για μια θέση επανάχρησης, όπως υποδηλώνεται από την κάτωθεν όψη της, η οποία είναι ενσωματωμένη στον τοίχο και καλυμμένη με επίχρισμα.

Η πρόσοψη της βόρειας προσθήκης είναι κατασκευασμένη με λίθους παρόμοιους με τη βόρεια πρόσοψη του αρχικού κτηρίου. Ενδεχομένως οι κατασκευαστές να ήθελαν να εναρμονίσουν τις δύο διαφορετικές φάσεις δόμησης αυτής της πλευράς του κτηρίου, η οποία ήταν ορατή από τη δυτική αυλή του ανακτόρου. Παρόμοια με την αρχική πρόσοψη του κτηρίου και εδώ η πρόσοψη παρουσιάζει μια σειρά από εσοχές, προς τα δυτικά αυτή τη φορά.

Τα δωμάτια αυτής της προσθήκης εμφανέστατα λειτουργούσαν σε συνδυασμό με τις αποθήκες, όπως φαίνεται εξάλλου και από τα καλυμμένα με επίχρισμα θρανία. Δίπλα από τα θρανία ήδη αναφέραμε ότι υπήρχε αυλάκι για τη συλλογή υγρών που έπεφταν από τους πίθους, μια πρακτική που παρατηρείται και στις ανατολικές αποθήκες του ανακτορικού συνόλου. Όμως στην προκειμένη περίπτωση υπάρχουν βασικές διαφορές ανάμεσα στα δωμάτια των αποθηκών: καταρχάς δεν παρουσιάζουν ομοιομορφία όσον αφορά στη διάταξή τους, αντιθέτως με αυτά του ανακτόρου, όπου παρατηρούμε μακρούς παράλληλους χώρους. Επίσης, εδώ τα υψομετρικά τους βάθη διαφοροποιούνται από δωμάτιο σε δωμάτιο.

Οι σπασμένοι πίθοι που ανακαλύφθηκαν από τον A. Dessenne και στη συνέχεια καλύφθηκαν, αποτυπώθηκαν στο σχέδιο που έκανε ο ίδιος σε συνεργασία

Εικ. 6 : Σπασμένοι πίθοι, όπως βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές στη νότια πλευρά του δωματίου 7 το 1960.

Εικ. 7 : Σπασμένοι πίθοι στο δωμάτιο 9, το 2013.

με τον Kosta Tousloukof. Οι πίθοι αυτοί αφαιρέθηκαν το 2013, ώστε να ολοκληρωθεί η μελέτη του κτίσματος (Εικ. 6 και 7). Επιπλέον, θεωρήθηκε απαραίτητο να συλλεχθεί το αρχαιολογικό υλικό πριν την τελική κάλυψη του σημείου. Μέχρι στιγμής έχουμε τουλάχιστον 21 πίθους που πρέπει να συντηρηθούν και να μελετηθούν. Ανάμεσα στα ερωτήματα τα οποία η μελέτη μας καλείται να απαντήσει είναι και η χρονολόγηση του αρχικού κτηρίου. Κατά την ανασκαφή του A. Dessenne ανακαλύφθηκαν διάφορα αγγεία. Κάποια απ' αυτά τα αγγεία χρονολογήθηκαν από τη μελέτη της Ilaria Caloi ως ΠΜ ΙΙΙ/ΜΜ Ι. Τα στοιχεία αυτά προτείνουν ότι το κτήριο ίσως έχει ανεγερθεί πριν τη ΜΜ περίοδο. Ένας πλακόστρωτος δρόμος, υπολείμματα του οποίου ανακαλύφθηκαν από τον René Treuil στην ανατολική πλευρά των Magasins Dessenne, και επί του οποίου οι αποθήκες ήταν κτισμένες, ίσως λειτουργούσε σε συνάρτηση με το αρχικό κτήριο (Treuil 1975, 5-7).

Η συνέχεια και η εξέλιξη της μελέτης των Magasins Dessenne θα μας επιτρέψει να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε θέματα που συνδέονται με την παλαιοανακτορική χρήση των νοτιοδυτικών άκρων του ευρύτερου χώρου του ανακτόρου. Θα θέλαμε να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το κτήριο εντάσσεται στο ανακτορικό σύνολο και την ιστορία του αρχαιολογικού χώρου των Μαλίων (Poursat 1988, Schoep 1992).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Chevallier, H., Detournay, B., Dupré, S., Jullien, R., Olivier, J.-P., Séfériadès, M. & Treuil, R., 1975. *Fouilles exécutées à Mallia. Sondages au Sud-Ouest du Palais (1968)*. Études Crétoises 20. Paris : École française d'Athènes.
- Daux, G., 1961. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1960, *BCH*, 85, σ. 601-954.

- Devolder, M., Dédérrix, S. & Fadin, L., υπό έκδοση. Recherches aux Magasins Dessenne à Malia, *BCH*, 136-137/2.
- Poursat, J.-Cl., 1988. La ville minoenne de Malia : Recherches et publications récentes, *RA*, σ. 61-82.
- Schoep, I., 2002. Social and Political Organization on Crete in the Proto-Palatial Period: The Case of Middle Minoan II Malia, *JMA*, 15, σ. 101-132.
- Treuil, R., 1999. Les 'maisons Dessenne' à Malia. Στο: P. P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur & W.-D. Niemeier (επιμ.), *Meletemata: Studies in Aegean Archaeology presented to Malcolm H. Wiener as he enters his 65th year*, III. Aegaeum 20. Liège/Austin: Université de Liège/University of Texas, σ. 841-845.
- van Effenterre, H., 1980. *Le Palais de Mallia et la cité minoenne : étude de synthèse*. Incunabula graeca 76. Rome: Edizioni dell'Ateneo.

NEW DISCOVERIES AT THE MAGASINS DESSENNE AT MALIA

MAUD DEVOLDER

During cleaning operations of the southern limits of the West Court of the Palace at Malia in 1960, André Dessenne discovered the north-eastern corner of a large, well-built Protopalatial complex. The building showed a regular plan, pillars, plastered rooms, a large number of pithoi and ashlar walls, all destroyed during the MM IIB period. The premature death of the excavator, however, prevented a fuller exploration of this complex, henceforth called 'Magasins Dessenne' or Dessenne Storage Building, and left unpublished. Since 2012, the French School at Athens has been reinvestigating the building. A detailed architectural study now offers a new architectural sequence and a better understanding of the functional organization of the complex.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΚΡΗΤΗΣ 3

ΤΟΜΟΣ Β': ΧΑΝΙΑ – ΠΕΘΥΜΝΟ – ΛΑΣΙΘΙ

ISBN (VOL): 978-618-82325-1-8
ISBN (SET): 978-618-82325-0-1

ΠΕΘΥΜΝΟ
2015